

FAKTORI MORALNE SNAGE ARMIIJE

Davno je uočeno da postoje razlike u spremnosti pojedinaca, jedinica i čitavih armija da izdrže nedaće rata. Dok, na primjer, neuspjesi u pojedinim borbama brzo pokolebaju jedne, dotle drugi ne gube vjeru u svoju snagu i perspektivu krajnjeg ishoda rata. Jedni ustuknu i bivaju zaplašeni tehnički i brojčano nadmoćnijim neprijateljem, druge to ne zbunjuje, već traže načine kako da mu pariraju i koriste sve mogućnosti da ga tuku; prebrođavaju sve teškoće, rješavaju svoje probleme na način koji im najviše odgovara i idu uporno i nepokolebljivo do pobjede. Prirodno je onda što su se postavljala i postavljaju pitanja šta je to što pokreće ljude u borbi, što im daje nove impulse, iz čega crpu nove snage. Jer, približno tačan odgovor na ta pitanja daje mogućnost da se usmjere naponi za jačanje te snage, da se izaberu oni koji će biti najefikasniji, čime se dobija, u ovom pogledu, prednost nad neprijateljem (razumljivo je da su za to potrebni i odgovarajući objektivni uslovi).

Iskustvo je isticalo niz faktora, ali isto tako i demantovalo svaku statičnu i šablonsku ocjenu njihovog mjesta i vrijednosti, koja nije uzimala u obzir izmijenjene uslove pod kojima su oni djelovali. Jer, ono što se u jednom slučaju pokazalo korisnim, nije moralo u drugom ili, bar, ne u istom obimu. To je nametalo potrebu da se svestranije prilazi ispitivanju kako faktora moralne snage pojedinaca i jedinica, tako i uslova pod kojima se ispoljava njihovo dejstvo, prilazeći svakoj situaciji konkretno, ali i u zavisnosti od opšteg.

Uočeno je ne samo različito dejstvo pojedinih faktora nego i različito dejstvo istog faktora u izmijenjenim uslovima; zapaženo je da se postižu različiti rezultati poslije približno jednakog rada (po sadržaju, intenzitetu i trajanju) na jačanju morala; uočljiva je i nejednaka moralna otpornost ljudi u istim uslovima, što sve otežava uopštavanje iskustava i približno realno predviđanje.

No, i pored svih teškoća da se uoče faktori moralne snage armije i ocjeni njihov značaj i djelovanje u konkretnim uslovima, ipak se sa sigurnošću mogu istaći neki od njih, koji čine osnovu te snage, čija je uloga uvijek prisutna, koji ostavljaju stalan i dubok trag na ljude. Tako je, na primjer, politička i moralna svijest, kao činilac moralne snage armije, izbila na prvo mjesto u svim ozbiljnijim razmatranjima ove problematike. Takav tretman političke i moralne svijesti kao faktora morala je istaklo iskustvo i spoznaja da savremen čovjek želi i hoće da zna zašto se bori i da je tek tada, kad to zna ili misli da zna, spreman na velike teškoće i iskušenja, otporan na negativne uticaje i moral mu ne oscilira

U ovom članku posebno se razmatraju faktori moralne snage armije (i kad se pod pojmom armija podrazumijevaju sve oružane jedinice), zbog toga što rad na jačanju morala armije čini sadržajnu, organizacionu i metodološku cjelinu. Sasvim je sigurno da se moralna spremnost armije ne može odvojiti od moralne spremnosti svih društvenih snaga koje s njom sačinjavaju jedinstvenu cjelinu, što naročito dolazi do izražaja u odbrambenom ratu na vlastitoj teritoriji.

od slučaja do slučaja. Nije, međutim, svaka svijest pozitivan činilac morala. Ako se ciljevi rata, ili bar ono što se proklamuje za ciljeve, podudaraju sa stremljenjima čovjeka (ili on samo misli da se podudaraju pa ih prihvata kao vlastita stremljenja), onda će svijest razvijena na toj osnovi biti izvanredan pokretač čovjeka u borbi. U protivnom, svijest će djelovati negativno; umjesto da bude pokretač, ona će doprinijeti da čovjek želi da se na neki način izvuče iz rata. Mogućnost da spoznaja stvarnosti doprinese ili šteti podizanju moralne spremnosti armije uticala je na praktične mjere, sračunate na iskorištavanje ove mogućnosti. Pa i, sada već napuštena, praksa odvajanja armije od politike je prolazila od uloge političke svijesti kao faktora morala. Radilo se o tome da bi spoznata društvena stvarnost negativno djelovala na armiju kao čuvara te stvarnosti, pa su se vlastodršci odlučili na izolovanje armije od politike. Takav kurs nije mogao, i sve manje može, dati željene rezultate. Zbog toga je danas u kapitalističkim armijama vrlo razvijen politički rad usmjeren na razvijanje i vaspitanje političke i moralne svijesti koja će biti snažan pokretač vojnika u ratu kakav one misle da vode. U tom cilju se njihova društvena stvarnost predstavlja kao najbolje moguće rješenje u svijetu, prikazuje kao vrijednost za koju se vrijedi boriti.

Navedeni primjer političke i moralne svijesti kao faktora morala ukazuje da jedan činilac morala može da bude značajan za više ili sve armije. To, međutim, nije apstraktna svijest, već konkretna, razvijena na određenom sadržaju, vezana za određenu materijalnu stvarnost, usmjerena ka nekom cilju itd. Moralna snaga podsticana takvom sviješću ostaje stvarnom snagom do tle dok su ciljevi rata u skladu sa sadržajem te svijesti, tj. dok ih ona prihvata i smatra svojim. Zato ma koliko govorili o političkoj i moralnoj svijesti kao najvažnijem faktoru moralne snage ma koje armije, ipak ne možemo sigurnije odrediti njenu vrijednost, a još manje preciznije definisati njen sadržaj, sve dok ne analiziramo konkretnu armiju i konkretnu svijest. Slično je, manje-više, i sa ostalim faktorima morala.

Ocjenom uloge i vrijednosti djelovanja pojedinih faktora u određenim uslovima u odnosu na armiju u cjelini nisu iscrpljeni svi momenti značajni za pojedine jedinice, a još manje za pojedine ljude. Zbog toga se pojavljuje potreba i za analizom faktora koji mogu da budu značajni za držanje manjih jedinica i pojedinaca u raznim situacijama. Razumljivo je da će opšti činiooci, tj. oni koji su značajni za armiju u cjelini, najčešće presudno uticati na držanje manjih jedinica i pojedinaca, ali će, ne baš rijetko, doći do izražaja i neki posebni i pojedinačni činiooci koji u određenom momentu mogu da budu i odlučujući za izvjesno vrijeme, bez obzira na to što će njihovo ispoljavanje biti pod uticajem opštih, stalno prisutnih činilaca. To sve usložnjava izučavanje faktora moralne snage armije, što ne znači da treba polaziti od nekog relativizma, *već realno sagledati kako mogućnosti tako i teškoće uopštavanja nečeg što je vrlo promjenljivo po načinu i snazi ispoljavanja.*

Pravilno uočavanje i definisanje faktora moralne snage omogućuje preciznije određivanje i samog pojma moralne snage. To nije beznačajno i suvišno pitanje, jer se često pod pojam morala svrstava i sve ono što se na neki način nije dalo objasniti, a odnosilo se na držanje ljudi u ratu

bilo kao pojedinaca ili kolektiva. Čak se ta neodređenost odrazila i na terminologiju u ovoj oblasti (stvoreno je mnoštvo termina za isti pojam, ali ne kao rezultat nijansiranja sadržaja, već nedefinisanosti pojma, neodređenosti njegovog sadržaja).

Raspravljajući o moralu armije u *etičkom smislu*, moguće ga je definisati i odrediti njegov sadržaj krećući se u okvirima i dostignućima etike. Naime, polazeći od toga da svako društvo izgrađuje svoj moral i da su time determinisane osnove morala svakog društvenog organizma, među kojima i armije, njen moral će se razvijati u opštim okvirima morala društva (u stvari, vladajuće klase). Tako će se, na primjer, odnos prema čovjeku u armiji bazirati na društvenoj praksi i specifičnim potrebama armije (koje nikad ne mogu biti tolike da negiraju opšte društvene norme).

Procjenjivanje ljudskih postupaka u armiji u miru i ratu sa stanovišta opštedruštvenih etičkih normi je samo jedna strana problema. Prijedemo li, međutim, na probleme morala u smislu *spremnosti jedinica i pojedinaca* da istraju do pobjede unatoč svim nedaćama rata i svega onog što uslovljava tu spremnost i odgovarajuće držanje jedinica i pojedinaca u nedaćama i obrtima ratnih događaja, doći ćemo i do drugih strana ljudske prirode (psihološke sociološke, biološke i dr.). Nije teško zaključiti da etički motivi nisu jedini pokretači čovjeka u borbi, ili da jedan motiv ne predstavlja jednak pokretač kod svih ljudi. U praksi se moral armije i razmatra sa stanovišta faktora koji uslovljavaju određeno držanje pojedinaca i jedinica u ratu, kao i samo držanje, ponašanje unopšte i u posebnim situacijama. Upravo, *vojno značenje ovog pojma se odnosi na tu spremnost naroda i armije da ratuju, njihovu vjeru u pobjedu, nepokolebljivost i izdržljivost, samoprijegor i heroizam i niz drugih odlika koje daju pečat određenom ponašanju jedinica i pojedinaca*. A mnoštvo je činilaca koji doprinose posjedovanju tih odlika i odgovarajućih postupaka. Zato se pri razmatranju faktora morala nikad ne mogu iscrpiti svi i dati ocjena vrijednosti pojedinih za sve ljude i sve prilike, ali ih zato u konkretnim uslovima treba i dobro poznavati i uspješno rješavati.

U knjizi *Moralno-politički faktor u savremenom ratu* sovjetski pisac Žuravkov uočava ovaj momenat i ističe potrebu prevazilaženja »uskosti« u razmatranju morala. »... Nije rijedak slučaj, piše on, da se u našim radovima posvećenim problemima rata i vojnom vaspitanju, »moralne snage«, »moralni duh« i »moralni faktor« razmatraju samo kao pojave moralne prirode, iako u stvari uključuju u sebe čitav skup duhovnih stimulusa koji doprinose zadobijanju pobjede. Drukčije rečeno, pored čisto moralnih stimulusa, u njih ulaze stimulusi ideološke i političke prirode«. I dalje »... pri analizi moralnog faktora u ratu treba da se vide i uzimaju u obzir svi njegovi važni elementi: politička gledišta i ubjeđenja ljudi, njihova društvena osjećanja (klasna solidarnost, ljubav prema domovini, mržnja prema njenim neprijateljima itd.), kao i niz psiholoških ljudskih crta: volja, određene psihološke emocije i navike«.¹

Već na prvi pogled se može zaključiti da se ovakvim prilaženjem problemima morala izbegava jednostranost i istovremeno ukazuje na teškoću pronalazjenja adekvatnih odgovora na mnoštvo pitanja koja s tim

¹ *Moralno-politički faktor u savremenom ratu*, u redakciji Žuravkova i drugih, Moskva 1958, str. 23.

u vezi iskrsavaju u praksi. Jedno je sigurno: na držanje čovjeka i cijelih armija i naroda u ratu utićaće niz faktora ne samo za vrijeme rata već i prije njegovog izbijanja, pri čemu se moraju imati u vidu objektivni i subjektivni uslovi u kojima oni djeluju.

Vrijednost takvog prilaženja sagledavanju faktora moralne snage uočio je Lenjin u danima borbe ruskog proletarijata protiv kontrarevolucije i strane intervencije. »Pitanje moralne snage, moralne podrške je, kao što znate, pitanje neodređeno; pod moralnom snagom se može podrazumjevati sve šta hoćete i sve se može poturiti pod nju. Da bismo izbegli tu opasnost — da pod taj pojam moralne snage poturimo nešto neodređeno ili fantastično — ja se pitam da li se mogu naći znaci po kojima bi se moglo tačno odrediti to što je proletarijatu davalo moralnu snagu da podnese neviđenu materijalnu bedu koja je povezana s njegovim političkim gospodstvom?«². Prelazeći dalje na ocjenu faktora moralne snage ruskog proletarijata, Lenjin ističe, prvo, podršku koju je ruskom proletarijatu pružio proletarijat svih razvijenih zemalja u Evropi; drugo, nepokolebljivu vjeru radničke klase u pobjedu, svijest da ona brani vlast koju je sama stvorila; i treće, vezu između radnika i seljaka, obrazlažući zašto su baš ti faktori bili presudni. Time je ne samo ukazao na njih i istakao ih već i obrazložio objektivne okolnosti od kojih zavisi mjesto i uloga pojedinih faktora i njihov međusobni odnos. Svaka druga situacija bi uslovila i drukčiju vrijednost pojedinih faktora, istakla nove i eliminisala poznate. U tome i jeste značaj sagledavanja i izučavanja uslova pod kojima se ispoljava uticaj raznih činilaca na moralnu snagu ljudi.

Neka gledanja na faktore morala. Značaj moralnog faktora u prošlom, a sigurno i budućem ratu uslovio je široko raspravljanje o njegovom mjestu u sklopu ostalih faktora borbene moći naroda i armija i, naročito, o problemima vezanim za praktičan rad na jačanju morala, iz čega rezultiraju i konkretne mjere. I dok je značaj moralnog faktora prestao da bude sporno mjesto (svi ga ističu kao jedan od najboljih faktora borbene moći armije), dotle se razlike pojavljuju u ocjeni izvora moralne snage, u ocjeni vrijednosti činilaca te snage i puteva njene izgradnje. To je i razumljivo, jer se radi o konkretnom pitanju svake zemlje i armije. Svi s pravom očekuju da će moralne snage u budućem ratu biti stavljene na probu i odlučujuće uticati na njegov ishod, ali razlike u društvenom karakteru armija i ciljevima i oblicima rata koji mogu da vode, uslovljavaju razlike u ocjeni značaja, sadržaja i načina ispoljavanja pojedinih činilaca koji će uticati da ljudi i armije u cjelini imaju ovakav ili onakav moral.

Nesumnjivo je da postoji suštinska razlika u marksističkoj i idealističkoj ocjeni tih problema. Naime, preduslov da ta ocjena bude realna i objektivna je dijalektički metod izučavanja pojava i materijalistički pogled na svijet. Međutim, u nizu obrada pojedinačnih pojava, faktora ili cjelovitih pogleda na moral i probleme vezane za njega ima više ili manje realnog i adekvatnog i kod autora koji nisu subjektivno opredije-

² Lenjin, *Izabrana dela*, sveska 14, str. 260—261, Kultura, Beograd, 1960. g.

ljeni za materijalističko-dijalektički pogled na svijet i prilaženje izučavanju pojava stvarnosti. Društvene suprotnosti, potrebe za masovnom armijom koja je nužno heterogenog klasnog sastava, prisiljavaju kapitaliste da djelimično uvažavaju i zahtjeve masa da bi ih usmjerili i mobilisali. U tom cilju su angažovani ogromni aparati i ekipe naučnih radnika. Stoga bi bilo pogrešno a priori sa opštom ideološkom orijentacijom odbacivati sve što su pojedini autori rekli naročito u sagledavanju pojedinačnih pojava, samo zato što su subjektivno opredijeljeni za određenu ideologiju, kao što, s druge strane, ne mora da bude sve adekvatno što je rekao autor kome će pravilna ideološka orijentacija dati neospornu prednost, ali ne i cjelokupno rješenje. Koliko će u nekoj ocjeni tih problema biti objektivnog i realnog zavisi i od individualnih mogućnosti sagledavanja objektivne stvarnosti.

Opravdano je stoga očekivati da će i buržoaska vojna misao istaći više ili manje realnu ocjenu faktora moralne snage armije. To je, uostalom, praksa i potvrdila. Neki, međutim, polaze od pretpostavke da buržoaska vojna misao nije u stanju dati pravilan odgovor na ova pitanja. Nepriznavanje a priori mogućnosti buržoaske vojne misli moglo bi dovesti do potcjenjivanja praktičnih mjera i rezultata na jačanju morala u savremenim kapitalističkim armijama, što bi imalo za posljedicu nerealanu ocjenu moralne snage tih armija.³ Slično se dogodilo sa ocjenom moralne snage Njemačke pred drugi svjetski rat. Polazeći od činjenica da Nijemci vode nepravedan rat, da je to zemlja sa brojnom radničkom klasom itd., mnogi su računali sa slabim moralom njemačkog vojnika. Realnost je, međutim, izgledala sasvim drukčija. Takvi reakcionari i zločinci kao Hitler i ostale fašističke vođe su daleko prije rata čitavim sistemom pripremali njemačkog vojnika za zločinački cilj, dovoljno taj cilj osnažili da može igrati prvorazrednu motivacionu ulogu, dat tako da izgleda ostvarljiv, neprekidno vješto pothranjivan itd. Ma koliko taj cilj bio nečovječan, amoralan, ipak su ga milioni Nijemaca prihvatili, težili ka njegovom ostvarenju, borili se za njega svim sredstvima, unosili u tu borbu sve svoje nečovječstvo, borili su se svi, ili gotovo svi, do, tako reći, posljednjeg dana. Crvena armija je bila već u Berlinu, Njemačka je kapitulirala, a njemački vojnici u Jugoslaviji su se još uporno borili u okruženju, u bezizlaznoj situaciji i predavali se tek kad su uvidjeli da drugog izlaza nema. Znali su, dakle, njemački fašisti pronaći ciljeve, i ne samo ciljeve, prihvatljive za prosječnog Nijemca i potrudili se da ih on usvoji i da budu osnovom njegove moralne snage. Zašto bi danas trebalo pretpostavljati da savremeni ratni huškači neće umjeti da pripreme svoje armije i u moralnom pogledu? Naprotiv.

³ I autori pomenute knjige *Moralno-politički faktor u savremenom ratu* ističu ovu mogućnost pa (na str. 16) pišu: »Neki drugovi smatraju da kapitalizam, pošto guši i unakazuje najbolje moralne osobine ljudi, nije sposoban ni pod kakvim uslovima da obezbjedi visok moralni duh svojih oružanih snaga. Ali, to mišljenje je pogrešno. Oslanjajući se na vladajuću ideologiju u zemlji i političku vlast, imperijalisti imaju mogućnost da uzdignu moralni duh, ako ne u čitavom narodu, ono bar kod pojedinih njegovih slojeva, a tim prije kod armije«. I dalje: »Iz svega što je rečeno vidi se da bi potcjenjivanje moralnih i političkih mogućnosti imperijalističkih država bilo vrlo opasno za stvar oružane odbrane socijalističke domovine. Naravno da će se obmana razgoliti, a istina likovati i da će šovinistička opijenost na kraju krajeva nestati. Ali za sve to je potrebno vrijeme u toku kojeg treba da se računa sa mogućom čvrstinom i borbenom sposobnošću trupa koje vode nepravedan rat, kao što je, uostalom, bilo sa njemačko-fašističkim armijama u toku drugog svjetskog rata.«

Čak nije ni bitno da li će savremena vojna misao u buržoaskim armijama znati da naučno analizira moral armije, faktore moralne snage jedinica i pojedinaca; mnogo bitnije je da li će umjeti da odabere najznačajnije faktore i da li će znati da organizuje rad iz kojeg će rezultirati čvrst moral. Ali, i kad je riječ o tome šta su izvori moralne snage ljudi u ratu, ne može se negirati manje ili više realna ocjena tih izvora od niza savremenih analizatora morala iz redova kapitalističkih armija. Pri tome, čak, postoje bitne razlike između autora koji bi po svojoj klasnoj pripadnosti i ideološkoj opredijeljenosti trebalo da budu približno istih pogleda. Vjerovatno su tome uzroci u društvu koje traži izlaz iz raspadanja, razlike u uslovima za praktično djelovanje i individualne razlike u sposobnosti da se sagleda objektivna stvarnost. Korisno će biti da se konfrontiraju mišljenja o moralu armije dvojice engleskih komandanata iz drugog svjetskog rata — Montgomerija i Slima.

Montgomeri, polazeći od toga da je »moral vojnika najvažniji pojedinačni faktor u ratu«, dijeli faktore morala na osnovne, sporedne i podržavajuće. U osnovne na prvom mjestu ističe komandovanje (»Moral se u prvom redu zasniva na komandovanju«), zatim disciplinu (»Cilj discipline je da savlada strah«), drugarstvo ističe kao treći faktor i najzad samopoštovanje kao rezultat tri prethodna faktora. U sporedne faktore Montgomeri ubraja »privrženost stvari«. »... Ljudi se ne bore za ideale — kaže on — već zato što im je tako naređeno«. Tako Montgomeri misli o običnom borcu, pa i o jednom dijelu komandnog kadra, dok se samo »inteligentniji bore zbog toga što vjeruju u ono za što se bore«. On dozvoljava mogućnost da ljudi zanijeti idealima mogu da stvaraju »zapanjuća herojska djela«, ali to mogu da čine »gerilci«. Najzad, u podržavajuće faktore ubraja uspjeh u borbi, pukovske tradicije, lično zadovoljstvo, administrativne mjere pod kojima podrazumijeva brigu o ljudima i propagandu.⁴

Slim daje drukčiju klasifikaciju faktora morala. »Osnovi morala — kaže on — po redu značaja su duhovnog, intelektualnog i materijalnog karaktera«. Kako sam kaže, riječ »duhovni« upotrebljava »u smislu uvjerenja« i govoreći o njima ističe: »Potrebno je da postoji veliki i plemeniti cilj... da cilj koji treba postići bude pitanje života ili smrti... da metod kojim će se u tome uspjeti bude aktivan... da čovjek bude svjestan da njegova lična vrijednost i ono što radi neposredno doprinose ostvarenju postavljenog cilja«.

Pod intelektualnim osnovama morala Slim podrazumijeva ubjeđenosť čovjeka u mogućnosť ostvarenja cilja i sagledavanje efikasnosťi organizacije kojoj pripada i povjerenje u starješine.

Za materijalne osnove morala ističe značaj dobrog postupanja s ljudima, davanja najboljeg oružja i opreme i obezbjeđenja što boljih uslova za život i rad. Ovdje valja istaći Slimovu realnosť, jer on nije smatrao da njegova armija mora imati najbolje oružje koje je proizvela Velika Britanija, pošto je ovo prvenstvo pripadalo evropskom ratištu. On ističe samo zahtjev da se obezbijedi najviše od onog što je realno mogućno.

⁴ Prema analizi morala koju je Montgomeri iznio 1946. godine komandantima britanskih okupacionih snaga u Njemačkoj.

»Moral ne opada — kaže Slim -- zbog toga što se od vojnika zahtijeva da se bore i služe neodgovarajućim i zastarjelim materijalom, nego zbog uvjerenja da odgovorni prihvataju takvo stanje stvari. Ako su vojnici uvjereni da svako iznad i pozadi njih čini maksimum napora da bi dobio tražene stvari, oni će napraviti čuda.«⁵

Kao što se vidi, oba istaknuta komandanta engleske armije iz drugog svjetskog rata ističu izvanredan značaj morala. Ne bi se, međutim, moglo reći da im se podudaraju mišljenja i u pogledu ocjene značaja pojedinih faktora morala. Naprotiv, pojavljuje se bitna razlika u ocjeni značaja pojedinih faktora, njihove uloge u jačanju moralne snage jedinica i pojedinaca. Moglo bi se postaviti pitanje šta je objektivno omogućilo Slimu da dođe do takvih zaključaka, odnosno, koliko su razlike u shvaćanjima ove dvojice engleskih komandanata rezultat objektivno različitih uslova u kojima su življeli i djelovali, a koliko rezultat razlika u individualnim mogućnostima sagledavanja objektivne stvarnosti. Dok bismo o ovom drugom mogli posredno zaključivati na osnovu vrijednosti iznijetih mišljenja, dotle se o prvom može govoriti pouzdanije.

Nesumnjivo je da su uslovi u kojima je Montgomeri komandovao i rješavao probleme koji su mu se nametali, među kojima i probleme morala, bili povoljniji od onih u kojima je radio Slim. Poslije niza poraza, britanske snage su bile izbačene iz Burme i dovedene u teško stanje. »Nema sumnje — piše Slim — da su ogromni porazi u Arakanu, koji su se nadovezali na niz ranijih neprekidnih poraza, bili sveli moral u mnogim jedinicama Armije na nedopustivo nizak nivo«. U teškoj situaciji trebalo je učiniti mnogo da bi reorganizovana britanska Četrnaesta armija mogla tući Japance; trebalo je znati koje su najbitnije karike u lancu mjera na liniji učvršćenja jedinica. Upravo tada Slim cijeni da će pobjeda zavisiti od toga »da li ćemo uspjeti da učvrstimo moral ili ćemo dopustiti da on i dalje opada«. »Stoga, kad sam preuzeo komandu — nastavlja Slim — strpljivo sam prionuo rješavanju problema morala. Dolazio sam do izvjesnih zaključaka, *zasnovanih ne na nekoj teoriji koju sam izučio* (podvukao Z. K.), već na izvjesnom praktičnom iskustvu i na bazi mnogih razmišljanja. To su bili zaključci na koje sam se, svjesno, oslanjao da bih podigao borbeni duh svoje armije.«

Objektivni uslovi su, dakle, išli u prilog donošenja realnih zaključaka. Rat protiv japanskog fašizma je predstavljao progresivnu stvar. Na zadatku uništenja fašizma su se mogli okupiti i narodi iz britanskih kolonija zajedno s vojnicima iz metropole. Trebalo je samo uočiti tu mogućnost i iskoristiti je. Razumljivo je da je isticanje prihvatljivih ciljeva samo osnova koja predstavlja dobar početak u nizu konkretnih mjera na liniji jačanja morala. A te mjere, onako kako ih iznosi Slim, izgleda da su dobro pogođene. Pa i uspjesi britanske Četrnaeste armije u 1944. godini i kasnije to potvrđuju.

Ne ulazeći na ovom mjestu u one elemente ocjene problema morala sa kojima se ne bismo složili sa Slimom, valja istaći da je on dao u osnovi realnu i vrijednu ocjenu faktora moralne snage armije. Ma koliko da je

⁵ Prema analizi morala iz knjige V. Slima *Od poraza do pobjede*, London, 1956. god.

tačno da su mu objektivni uslovi omogućili takvu ocjenu, ostaje činjenica da ih je on sagledao i iskoristio. Objektivna situacija, isto tako, u najmanju ruku, nije sprečavala Montgomerija da dođe do sličnih rezultata.

Možemo postaviti i pitanje trajnije vrijednosti njegovih pogleda i rezultata, jer se može pretpostaviti da se neće ponoviti objektivne okolnosti koje su, nema sumnje, omogućile i uslovile onakvo tretiranje problema morala. Konkretnije, da li je savremena kapitalistička armija u situaciji i da li će doći u situaciju da vodi rat koji bi bio progresivan, da bi imala objektivne uslove koji bi joj omogućili učvršćenje morala kroz faktore koje Slim ističe? Mnoge okolnosti ukazuju da neće. Naprotiv. Pa i pored toga, iskustva iz drugog svjetskog rata, razvitak društvenih nauka, poznavanje i uvažavanje ličnosti savremenog čovjeka i dr. doveli su do toga da se u današnjim kapitalističkim armijama ne samo postavljaju problemi morala već i nalaze približno adekvatni odgovori, a u prvom redu na pitanja koje mjere treba preduzimati u cilju jačanja moralne spremnosti ljudi za rat. Svakako da uviđanje značaja moralnog faktora, u sklopu ostalih faktora borbene moći armije, predstavlja pokretačku snagu u traženju odgovora na ta pitanja.

Diskusije o faktorima od kojih zavisi moral armije su vrlo česte na stranicama vojnih časopisa zapadnih armija. Mišljenja se kreću od preživjelih (onih koji održavaju stavove koji su dominirali u kapitalističkim armijama do drugog svjetskog rata) pa do takvih za koja bi bilo realno pretpostaviti da će imati uspjeha u praktičnoj primjeni.⁶

Sagledavanje značaja isticanja cilja za koji treba ratovati vidi se iz političkog rada u tim armijama. Tako u jednom uputstvu američke kopnene vojske stoji da su ciljevi trupnog informisanja da kod svakog vojnika razvije: »a) vjeru u načela američke demokratije i slobode; b) osjećanje odgovornosti kao građanina Sjedinjenih Država; c) svijest da komunizam ugrožava Ameriku i slobodan svijet; d) odlučnost da se bori da bi sačuvao svoje američko nasljedstvo;« itd. Iz ovoga se jasno vidi da su Amerikanci shvatili da je postojanje jednog velikog cilja osnovni faktor morala armije. Drugo je pitanje tačnosti onoga što je istaknuto u navedenim ciljevima trupnog informisanja. Bitno je da je uočen značaj cilja kao faktora morala, da je cilj istaknut, da je tako formulisan da ga američki građanin na neki način može prihvatiti i da se na tom planu preduzme niz mjera koje će dovesti do toga da taj građanin bude spreman da se za njega bori.

U moralnoj pripremi vojnika zapadne zemlje nastoje da prikažu svoju društvenu stvarnost u najboljem svjetlu, iznoseći i slabe strane, ali uvijek tako da vojnik dođe do ubjeđenja da je to ipak najbolje u svijetu što bi on mogao da izabere, pa se stoga vrijedi boriti za to. Tako, na primjer, u priručniku za oficire *Unutrašnje rukovođenje*, koji je izdalo Ministarstvo odbrane Zapadne Njemačke stoji: »Braniti vrijedi ono zašto

⁶ Tako je, na primjer, u jednoj školi (*staff College*) u Velikoj Britaniji održana diskusija na temu »Faktori morala« u kojoj je uvodnu riječ (podlogu za diskusiju) dao jedan britanski oficir. Tom prilikom je on istakao da su za moral najbitniji faktori rukovodilac i disciplina, dok su pomoćni odanost cilju, pukovska tradicija, dobro snabdijevanje, uspjeh u borbi i propaganda. Ovakvom shvatanju se suprotstavio jedan američki major izjavljujući: »Glavni faktor je odanost cilju i uspjeh. Ni jedan američki vojnik ne bi pošao za svojim poručnikom, ma koliko on bio dobar i sposoban, bez cilja«. Stav ovog američkog oficira su podržali i mnogi drugi (iz drugih zemalja obuhvaćenih NATO-om).

vrijedi da se živi«. ⁷ Razumljivo je da se »manjkavosti i opterećenja« ne daju nikad sa suštinske strane tako da bi se makar malo posumnjalo da možda postoji bolje uređenje koje bi upravo ti ljudi mogli sebi ostvariti. Naprotiv, u konfrontiranju sa socijalističkim uređenjem uvijek se ističu tobožnje prednosti zapadne demokratije i to kao nešto što se može i mora popravljati, ali ne i zamjenjivati socijalističkim uređenjem. Tako se postiže identifikacija ljudi sa društvenom stvarnošću u tim zemljama, unatoč tome što je ta stvarnost nazadna sa stanovišta društvenog progressa. Značajno je obmanom postići da se ona subjektivno odrazi pozitivno, iako nije takva sa stanovišta objektivne realnosti niti objektivnog interesa ličnosti.

Cjelokupan napor mnogobrojnog kadra koji se bavi vaspitanjem svih starješina, vojnih sveštenika, snažne propagandne tehnike, usmjeren je ka moralnoj pripremi vojnika i to u prvom redu isticanjem vrednoća za koje se vrijedi boriti. »Bundesver — ističe se u pomenutom priručniku — zajedno sa vojnicima slobodnog svijeta — obezbeđuje na pravu zasnovana društvena uređenja koja je evropski duh vjekovima formirao. Da bi sačuvalio svoju porodicu, svoj narod i svoju otadžbinu od ropstva i nepravde, njemački vojnik treba da služi u duhu tog zadatka. Smisao vojničkog vaspitanja je da ga u tu svrhu naoruža«. Neosporno je to vješto postavljen rad na jačanju moralne snage vojnika i to ne samo po metodu, već i po sadržaju iako je obmanjivački. Pri tome valja imati u vidu da postoje i neke povoljne objektivne okolnosti koje doprinose efikasnosti ovako postavljenih problema izgradnje morala kao, na primjer, visoko razvijen nivo proizvodnih snaga sa odgovarajućom reperkusijom na standard života u tim zemljama, konzervativizam u shvatanjima tradicije »demokratije zapadnog tipa«, elastičnost vladajuće klase i njeno prilagođavanje zahtjevima vremena itd. Zato je realno očekivati i odgovarajuće rezultate ovog rada (bar u sadašnjoj konstelaciji snaga u svijetu).

U mnoštvu studija, manjih napisa i zvaničnih uputstava o učvršćenju morala pojavljuju se i jednostranosti u ocjeni pojedinih faktora morala. Ova pojava je razumljiva kad se ima u vidu izvanredan značaj tog problema, u čijem tretiranju učestvuje mnoštvo ljudi više ili manje doraslih za tu materiju i opterećenih raznim shvatanjima koja su rezultat raslojavanja i suprotnosti svoga društva. U nailasku na takva shvatanja značajno je razlikovati uzroke jednostranosti, da bi se mogla ocijeniti tendencija autora. Jer, nije svejedno da li, na primjer, prenaglašavanje psihološkog aspekta morala nalazimo kod psihologa koji, želeći da istakne jedno, zanemaruje drugo, ili kod autora koji pretenduje na svestrano razmatranje, pa mu je jedan aspekt prenaglašen zbog defektnosti njegovih cjelovitih shvatanja morala.

Vrlo je česta pojava u zapadnim zemljama da probleme morala razmatraju psiholozi. Uzroci ovoj pojavi leže u traženju izlaza iz društveno nepovoljne situacije. Stoga je rašireno shvatanje da je moral

⁷ A zašto to vrijedi da se živi? To se može zaključiti već iz odgovora na pitanje na šta obavezuje zakletva. »Ona obavezuje — stoji u tom priručniku — na vjernu službu našoj Saveznoj Republici. Dakle, ni za kakav fantom, ni za kakvu apstraktnu ideju, nego za tu stvarnost sa svim njenim manjkavostima i opterećenjima. To je tvrda činjenica na koju kao sluga države i kao građanin treba da se potsjećamo, uvijek, radnim danom i praznikom, prilikom uspjeha i neuspjeha, riječju i djelom, na poslu i u slobodnom vremenu«.

prevashodno psihološki fenomen objektivno uslovljeno tom činjenicom, pa psiholozi najčešće razmatraju probleme morala uopšte, a ne samo njegov psihološki aspekt. Otuda i dolazi do, s naučnog stanovišta, neprihvatljivih stavova o suštini, sadržaju i faktorima morala, kao što je, na primjer, prenaplašavanje instinkta samoodržavanja, grupnog instinkta, grupne solidarnosti, mentalnih karakteristika jednog naroda itd.

U radovima u kojima se prilazi moralnom fenomenu samo sa jednog aspekta, prenaplašavanja su razumljiva kad razumemo uzrok tome, mada se zbog neobjektivnosti ne mogu usvojiti. Želi li psiholog posmatrati moral kroz prizmu čovjekovih psihičkih karakteristika i funkcija, on će i nehotice (ili što misli da tako treba) prenaplasiti ulogu nekih momenata kao, na primjer, emocija, instikata, fizioloških potreba, fizičke ograničenosti, psihičkog opterećenja itd.

Korisno je to što se u takvim obradama mogu naći detaljno obrađeni pojedini problemi, mada njihova interpretacija često nije prihvatljiva.

Ma koliko da je opravdano odbacivanje jednostranih mišljenja, pogrešno je ignorisati značaj pojedinih problema ili njihovih elemenata do kojih se dolazi u okviru takvih razmatranja. Sigurno je, na primjer, da strah kao reakcija na opasnost nije nepremostiv problem. Ali on postoji kod svakog normalnog čovjeka. Hrabrost se ispoljava tamo gdje je strah preovladan. A to ne dolazi tako lako ni jednostavno. Pogriješili bismo ako bismo polazili od nipođaštavanja straha, misleći kako naši vojnici mogu i moraju da budu samo hrabri, bez borbe sa strahom, jer se, recimo, bore za pravednu stvar. Ili, primjer uticaja osjećanja na ponašanje čovjeka. Ne treba ih apsolutizovati, ali ne i potcjenjivati. Ako je čovjeku izginula porodica, to je za njega sigurno težak udarac koji mora da ostavi posljedice. Ma koliko on bio svjestan zašto se bori, šta treba očekivati u ratu itd. ipak mu treba pomoći da lakše preboli tu nesreću.

Od Klauzevica naovamo (a sada sve manje) imamo pojavu prenaplašavanja uloge starješine u smislu da on treba da riješi sva neriješena pitanja. Koliko je god neopravdano prihvatiti takvu teoriju, toliko bi bilo pogrešno potcjenjivati ulogu starješine kao faktora morala. Primjer navedene diskusije u štabnoj školi u Velikoj Britaniji govori o tome da se i na Zapadu, ne bez borbe mišljenja, sve realnije prilazi ocjeni uloge pojedinih faktora i nastoji preodoliti protivrječnosti u korist reakcionarnih ciljeva.

Diskusija vođena na stranicama Truppenpraksisa (*Truppenpraxis* — časopis zapadnonjemačke armije) pokazuje izmjenu kriterija u vrijednosti drila koji je kod Nijemaca stoljećima smatran svemogućnim. U svesci 3 od marta 1961. godine poručnik Šulc, pored ostalog, ističe da »vrijednost drila u egzerciru treba potražiti na drugom mjestu. Vojnik koji je tek stupio u vojsku mora da se navikne da odmah reaguje na datu komandu i da je izvrši. Bez obzira na dužna poštovanja pred unutrašnjim rukovodstvom koje želi da vaspita vojnika da bude borac koji će biti kadar da se prilagodi i razmišlja, vojnik prije svega mora naučiti da sluša. Taj drill je potreban, on je fanatizmu gerilaca bar ravnopravan, a vjerovatno je i superioran u odnosu na njega.« Na ovo kapetan Švarc ogovara da »shvaćanje da drill izveden u vidu egzercira radi sticanja navike poslušnosti čini našeg vojnika ravnopravnim, pa čak i superiornijim u odnosu na

gerilca — krije u sebi kobnu zabludu. Duh, volja i moral određuju vrijednost vojnika u doba mira i u doba rata«. Očito je, dakle, da se zbog novih društvenih uslova, načina i oblika vođenja rata mijenjaju tradicionalna njemačka shvatanja i praksa.

Svakim danom društvenog progressa i razvitkom svijesti ljudi neki pojedinačni činioци gube na značaju što ne znači da ih treba izgubiti iz vida. Tako, na primjer, američki psiholog Boring, uviđajući da religija gubi svoju moć, ističe da ipak ima ljudi koji će se bolje boriti zato što su religiozni, pa zašto onda ne iskoristiti tu mogućnost uticaja na ljude.

Dakle, razlike koje se pojavljuju u ocjeni faktora moralne snage na stranicama buržoaske vojne publicistike su objektivno uslovljene u prvom redu teškoćama isticanja i prihvatanja ciljeva za koje se treba boriti, jer im objektivno spoznata društvena stvarnost ne predstavlja siguran izvor moralne snage mase ljudi.

Prednosti koje u tom smislu ima sovjetska vojna misao su neosporne. Jer, ako je socijalizam perspektiva čovječanstva, onda je opravdano isticati ga kao cilj za koji se vrijedi boriti. Sigurno je da moral izgrađen na takvim osnovama ima mnogo veću vrijednost, mada ne mora uvijek ispoljavati i veću trenutnu snagu. Zato je opravdano isticati da »društveno i državno uređenje zaraćenih zemalja ima odlučujuću ulogu ne samo u formiranju moralnih snaga naroda i armija već i u njihovom održavanju na neophodnom nivou za vrijeme rata«.⁸

U knjizi *Moralno-politički faktor u savremenom ratu*, na str. 15, Žuravkov ističe »da moralni faktor dostiže svoju najpotpuniju snagu i moć tek kad postoje svi materijalni uslovi potrebni za obezbjeđenje pobjede: revolucionarni narod, napredno društveno uređenje i visoko razvijena privreda. Upravo u našoj zemlji, zahvaljujući pobjedi socijalizma, svi ovi momenti koji se nalaze u neraskidivom međusobnom jedinstvu postigli su visok stupanj razvitka. U tome je naše najveće preimущество«. Ali »svaka greška u politici, dogmatizam i uljepšavanje stvarnosti u vaspitnom i propagandnom radu, greške i omaške u djelatnosti starješina i političkih rukovodilaca mogu nepovoljno uticati na moralne snage naroda i armije«.

Objektivno je, dakle, omogućeno sovjetskim ljudima koji izučavaju pitanja morala da uzimaju u obzir sve njegove elemente kao što su: »politička gledišta i ubjeđenja ljudi, njihova društvena osjećanja (klasna solidarnost, ljubav prema domovini, mržnja prema njenim neprijateljima itd.), kao i niz psiholoških ljudskih crta: volja, određene psihološke emocije i navike«, čime se ne umanjuje značaj njihovih napora i rezultata u istraživanju i konkretnom rješavanju pojedinih problema morala. Razumljivo je da povoljan objektivni položaj ne isključuje mogućnost prenaplašavanja uloge nekih faktora i automatizma njihovog uticaja ili potcjenjivanja drugih.

Značaj moralnog faktora za vođenje rata u savremenim uslovima imperativno nalaže da se traže odgovori na pitanja o suštini i sadržaju morala i još više na pitanja vezana za mjere koje će doprinijeti visokom

⁸ *Vojna strategija*, u redakciji maršala Sokolovskog, Moskva, 1962., str. 44 (na ruskom).

nivou moralnih snaga armije i naroda u ratu. Realno je očekivati da će probleme koji se pojavljuju u vezi s tim, manje ili više uspješno riješiti i armije koje ne igraju progresivnu ulogu u svijetu, kao što je moguće da zbog subjektivnih slabosti ne postignu odgovarajuće rezultate armije koje imaju sve objektivne predušlove za visok moral.

Faktori moralne snage naše Armije. Govoreći o izvorima moralne snage naše armije, drug Tito ističe da »ljudi u našoj Armiji crpu svoj moral iz naroda, iz brige za svoju zemlju, iz brige za očuvanje tekovina koje su postigli u Revoluciji«. ⁹ Nesumnjivo je da je ovim mislima druga Tita politička i moralna svijest vojnika i starješina istaknuta u prvi plan i da predstavlja jedan od najznačajnijih, ako ne i najznačajniji faktor moralne snage naše armije. Na to ukazuju njen revolucionarni karakter, put njenog stvaranja, cjelokupan razvoj i uloga koja joj je namijenjena. Ako je politička svijest predstavljala osnovnu pokretačku snagu naših boraca u NOR-u, sigurno je da njena uloga može samo da se povećava u budućnosti, zbog uticaja procesa izgradnje socijalizma na svijest ljudi i njenog mjesta u sklopu ostalih faktora.

U NOR-u su naši borci imali viziju boljeg društvenog uređenja, a u budućem ratu bi imali takvu društvenu stvarnost iza sebe. Nju bi trebalo braniti, pa bi stoga i rat značio odbranu nezavisnosti koja u sebi uključuje i socijalni momenat, tj. odbranu tekovina revolucije i socijalističkog razvitka. Shvatanje karaktera takvog rata i spoznaja da je samo borbom moguće očuvati nezavisnost, nacionalni, pa i lični opstanak u slučaju agresije na našu zemlju, čini osnovu političke i moralne svijesti naših ljudi u smislu o kojem govorimo na ovom mjestu. Ma koliko željeli mir, mi u zalag za njega ne stavljamo nezavisnost, tj. nismo spremni prodati nezavisnost, i sve ono što je vezano za nju, da bismo izbjegli borbu. Na tom raskršću ne može biti kolebanja.

Razvijanje svijesti o potrebi odbrane nezavisnosti te i takve domovine je rezultat cjelokupnog uticaja na ljude, njihovog života u ovoj zajednici i vezanost za nju. Važno je, međutim, uočiti značaj i potrebu odgovarajućeg svrsishodnog rada na razvijanju svijesti o potrebi odbrane zemlje. U tom radu valja imati u vidu neke momente, među kojima, u prvom redu, značaj usvajanja ciljeva rata i sagledavanja perspektive — mogućnosti ostvarenja tih ciljeva. Da bi mogli predstavljati pokretačku snagu, vrijednost za koju vrijedi prolijevati krv, postavljeni ciljevi moraju da budu odraz želja i potreba ljudi. No, i pored toga značajna je uloga izvjesnih nastojanja da ti ciljevi budu usvojeni, jer nije sve progresivno bilo odmah prihvaćeno i od svih ljudi. Neosporno je da su ciljevi za koje bismo mi ratovali u interesu našeg čovjeka (*i cijelog čovječanstva*). Ali tu istinu treba shvatiti i usvojiti. *U tom pravcu se ljudima mora pomoći, organizovano i svrsishodno raditi da oni što prije i što postojanije uvide koliko bi naša borba bila nužna, pravedna i vrijedna.* Iskustvo iz NOR-a potvrđuje neophodnost ovakvog prilaznja izgrađivanju političke svijesti.

⁹ Tito, *Djela*, knjiga VIII, str. 389, Zagreb, 1959. g.

I tada smo istakli velike i jasne ciljeve, ali smo isto tako neprekidno morali raditi na tome da ih prihvati svaki čovjek. Postojanje i življenje u socijalističkoj stvarnosti daje veće izgleda na uspjeh, jer je naš čovjek svakim danom sve više vezao svoju sudbinu za tu stvarnost. Ali, time nije prestala potreba i za svjesnim nastojanjem da tako bude, tj. da on potpuno veže svoju sudbinu za tu stvarnost.

Politička i moralna svijest proizišla iz povezivanja lične i društvene perspektive za socijalizam i nezavisnost jeste snaga koja ne staje pred svakom preprekom. Za njenu vrijednost su značajna dva momenta: prvo, povezivanje lične i društvene perspektive i, drugo, povezivanje nezavisnosti za socijalizam. Naš čovjek shvata da ne može obezbijediti svoju egzistenciju bez postojanja ovakvog društva, da je njegova perspektiva uslovljena društvenom perspektivom i da se nezavisnost ne može očuvati bez socijalizma, da su tekovine revolucije nedjeljive i on će biti spreman da se bori za ciljeve ispisane na našim zastavama.

Sasvim je razumljivo da čovjek razmišlja i o tome da li je u savremenim uslovima realno računati sa mogućnošću odbrane nezavisnosti. Ma koliko on volio zemlju, cijenio slobodu, moguće je da dođe u stanje osjećanja besperspektivnosti, kao rezultat nesagledavanja mogućnosti odbrane. Zbog toga je značajno pronalaženje adekvatne koncepcije odbrane koja će, shvaćena i usvojena od ljudi, predstavljati osnovu uvjerenja da je nezavisnost moguće braniti i odbraniti. A to znači da koncepcija odbrane mora postati svojina svakog našeg čovjeka.

Za razvitak moralne svijesti od značaja je i shvatanje obaveza u odnosu na odbranu zemlje. Društvo ističe niz normi koje odgovaraju na pitanje kakvo treba da bude naše ponašanje u odbrani domovine. U procesu usvajanja tih normi razvija se moralna svijest kao pokretač ljudi na određeno postupanje u cilju zaštite interesa zemlje i njene neprikosnovenosti.

Sigurno je da politička i moralna svijest kao faktor morala ne proizilazi samo iz napred istaknutih momenata već i iz niza drugih, više ili manje značajnih pitanja koja čine bogatstvo sadržaja na kojima se razvija svijest.

Među značajne faktore morala spada i patriotizam. Mada se pojavljuje kod svih armija, patriotizam nije apstraktan, isti za sve, zasnovan na vječito važećim istinama, već konkretan i sa određenim sadržajem. Osnovna karakteristika jugoslovenskog socijalističkog patriotizma je u njegovoj socijalističkoj komponenti. Iznikao na slobodarskim tradicijama, na vjekovnoj borbi za nacionalni opstanak, na herojstvu buntovnih predaka, na bezbroj puta ispoljenoj ljubavi prema rodnoj grudi i težnji za boljim životom — dobio je socijalističkom revolucijom i poslijeratnom izgradnjom društva i novih odnosa među ljudima socijalistički sadržaj.

Nov sadržaj našeg patriotizma se razvija već u toku oslobodilačkog rata i revolucije. Rad na razvijanju patriotizma je polazio od tradicija i išao do bolje socijalne perspektive. To su omogućili ciljevi borbe koji su bili takvi da su pobuđivali patriotizam i kod ljudi koji nisu mogli shvatiti (bar u početku) revolucionarni sadržaj naše borbe, ali nisu bili spremni ni da trguju sa nacionalnom slobodom. Socijalistički sadržaj našeg patrio-

tizma je rastao sa porastom svijesti nosilaca revolucije. Svaki novi uspjeh tada, i sada u socijalističkoj izgradnji, čini bogatijim i sadržaj patriotizma. Time nije umanjen značaj nacionalne komponente. Ne zanemarujući je, potrebno ju je vezati za današnju stvarnost. Iskonsku ljubav prema domovini i svemu pozitivnom iz njene prošlosti treba obogaćivati novim sadržajima. Tako će naš socijalistički patriotizam biti dovoljno širok da obuhvati sve ljude u ovoj zemlji i dovoljno dubok da predstavlja snažan faktor njihove moralne snage.

Za moral armije od izvanrednog značaja su odnosi koji vladaju u njoj, iz kojih mora proizaći unutrašnja čvrstina jedinica. Značaj odnosa istaknut je i potvrđen u NOR-u. Već u početku oslobodilačke borbe novo ispisano na njenim zastavama moralo je naći svoj odraz u odnosima u vojsci koja se borila za to novo. Zaista su brzo, nedvosmisleno i beskompromisno istaknute i sprovedene norme kao što su: poštivanje ličnosti pojedinca; drugarstvo i nesebičnost; međusobno povjerenje boraca, boraca i starješina, kao i jedinica međusobno; jednaki uslovi života i borbe vojnika i starješina; osjećanje dužnosti i odgovornosti; iskrenost, otvorenost i samokritičnost; smjelo iznošenje i otklanjanje svega onog što narušava jedinstvo i povjerenje među ljudima. Na tim osnovama se razvijala gvozdena disciplina, oni su upravo omogućili izgradnju čvrste i istovremeno svjesne discipline. Vrijednost takvih odnosa prevazilazila je motivacionu ulogu u okvirima morala; oni su bili podloga inicijative, pronalaženja najboljih rješenja u borbi, pravilne selekcije itd. To iskustvo ističe značaj odnosa i danas. »Na liniji jačanja i razvitka naših oružanih snaga — kaže drug Tito — treba i dalje razvijati i njegovati pravilne starješinske odnose, poštovanje čovjeka, duh drugarstva i povjerenja između mlađih i starijih i između starješina i boraca«.

Odnosi u našoj armiji su uslovljeni njenim karakterom — njenom revolucionarnom ulogom. Novo, revolucionarno, mora se odraziti i u odnosima u armiji koja predstavlja čuvara tog novog. Osnovne norme koje vladaju u društvu — u prvom redu u međusobnim odnosima — moraju naći svoj odraz u armiji. To, međutim, nije u suprotnosti sa potrebom potčinjavanja, strogog vojničkog reda, discipline i svega onog što karakteriše armiju kao tijelo koje kolektivno i disciplinovano djeluje. To je značajno istaći zbog mogućnosti neshvatanja armijskih specifičnosti, kao i njihovog prenaglašavanja, jer i jedno i drugo može da dovede do pojava koje mogu biti štetne. Zato svjesni napori subjektivnih snaga u Armiji moraju biti usmjereni traženju rješenja koja će odražavati potrebe vremena s obzirom na mesto čovjeka u našem društvu, ali i u Armiji. Takve odnose moraju shvatiti u prvom redu starješine, kao i vojnici — i boriti se za njih. Oni će onda predstavljati izvanredan faktor moralne snage naše armije.

U stalne faktore moralne snage spada i obučenost armije i njena materijalna opremljenost. Ma koliko postojale razlike u ocjeni vrijednosti ovog faktora, što je i razumljivo jer ga ljudi posmatraju iz različitih objektivnih uslova, njegova uloga se ne može zanemarivati. Pa i pored činjenice da su naše jedinice u NOR-u bile nedovoljno obučene i još slabije materijalno opremljene a da su istovremeno uspješno vodile rat, ne bismo mogli izvlačiti zaključke o beznačajnosti obučenosti i materi-

jalne opremljenosti za moral. Jer, da smo i to mogli rješavati tada bolje nego što jesmo, sigurno bi to pozitivno djelovalo na, ionako dobro, držanje naših boraca. A danas upravo postoje, takvi uslovi su stvarnost, jer smo dobro naoružana armija.

U procesu obuke vojnici stiču znanja i navike u vođenju borbe. To ulijeva vjeru u sopstvene snage. Zbog toga se sa moralnog aspekta ističu zahtjevi da obuka mora da bude visokog kvaliteta kako po sadržaju, tako i po rezultatima, kao i da proizilazi iz danas povoljnih materijalnih mogućnosti za vođenje rata.

Dobra materijalna opremljenost armije poboljšava objektivne uslove za vođenje rata, a time pozitivno djeluje na moral ljudi. Međutim, značajno je utvrditi šta se podrazumijeva pod pojmom »dobra materijalna opremljenost armije«. U tom pogledu je karakteristično da predstavnici nekih velikih i tehnički dobro opremljenih armija ističu svoju superiornost i time već žele ukazati da su slabije opremljene armije osuđene na neuspjeh. Mada to nije predmet ovog razmatranja, valja istaći da je već iskustvo potvrdilo da ne pobjeđuje uvijek onaj ko je tehnički bolje opremljen jednom vrstom borbenih sredstava (a i uopšte), bez obzira na to što mu to predstavlja prednost. Razlozi su mnogobrojni. No, sa stanovišta uticanja tog faktora na moral najvažnije je da armija bude opremljena u mjeri koju dozvoljavaju objektivne mogućnosti (kako u pogledu kvaliteta i kvantiteta, tako i s obzirom na adekvatnost upotrebe u odnosu na koncepciju odbrane) i da ljudi uvide da je učinjeno sve što se moglo učiniti. U tom slučaju će oni biti zadovoljni onim što imaju i naći će načina da nadoknade ono u čemu su inferiorni u odnosu na neprijatelja (odgovarajućom upotrebom snaga i sredstava). Tako je uvijek bilo u ratu, jer na ishod rata ne utiče samo ovaj elemenat. Značajno je da se još u miru razvije ubjeđenje u mogućnost efikasnog i pobjedonosnog otpora što i jeste jedan od osnovnih vaspitnih ciljeva.

Jedinstvo armije i naroda kao faktor moralne snage dobija u savremenim uslovima sve veći značaj, a u našem slučaju i nov kvalitet. Jer, ne radi se samo o jedinstvu u smislu podrške armije od naroda, već o jedinstvenoj snazi koja se suprotstavlja neprijatelju u raznim oblicima, uništavajući ga i stvarajući mu nesnosne uslove borbe. Takvo jedinstvo je rezultat jedinstvenih stremljenja i riješenosti da se neprijatelj tuče svim sredstvima i na svakom mjestu, rezultat jedinstva shvatanja odbrane i akcije u njoj. Jedinstvo armije i naroda u ovom smislu je pretpostavka opštenarodnog odbrambenog rata, ali i neiscrpan izvor morala.

Navedeni faktori morala predstavljaju stalno prisutne činioce čije se dejstvo ne može ograničiti samo na rat, a još manje na pojedine situacije u njemu. Zbog svog značaja izbijaju u prvi plan i predstavljaju stalne zadatke na kojima treba raditi organizovano, intenzivno i svrsishodno. Time nije rečeno da su to i jedini faktori koji utiču na moral jedinica i pojedinaca. Naprotiv, pored njih, na moral ljudi u miru, a naročito u ratu, djeluje i mnoštvo drugih koji se pojavljuju povremeno, u raznim oblicima, različitog intenziteta i karaktera dejstva.

Dejstvo tih faktora zavisi od objektivnih uslova pod kojima živi jedinica (i bori se u ratu), njenih unutrašnjih problema, kvaliteta ljudstva

i subjektivnih napora da se usmjeri uticaj ovih faktora. Osjetljivost na uticaj nekog faktora je u ratu veća i brže se odražava u praktičnim postupcima. Pored toga, uticaj nekih faktora se pojavljuje samo u ratu, pa stoga zaslužuju da budu posebno izučavani i sagledani još u mirnodopskom periodu.

Davno je uočen uticaj rezultata borbi na moral ljudi. I mada je neosporno da uspjesi pojedinih dejstava doprinose učvršćenju morala, a neuspjesi štete, nije svejedno koliki će biti uticaj i pobjeda i poraza u pojedinačnom dejstvu. To će zavistiti od osposobljenosti komandi i starješina i od umješnosti da se iskoriste prednosti pojedinačnih uspjeha, a eventualan negativan uticaj neuspjeha umanjiti novim uspješnim dejstvima.

Bez obzira na karakter dejstva i rezultate borbi, sigurno je da se raspoloženje za borbu sa tog stanovišta ne može održati neprekidno na istom nivou. Otuda potreba za posebnom pripremom važnijih operacija ili posebnih zadataka. Opšti nivo morala može da bude vrlo visok, pa i pored toga treba vršiti posebne pripreme u cilju podizanja raspoloženja za dejstvo (»borbenog zanosa«). To je istovremeno jedna od mjera održavanja i učvršćivanja morala.

Često se pokreće diskusija oko uticaja vida borbenih dejstava na moral, pri čemu se daje prednost napadu nad odbranom. Takvo prilazanje ovom problemu teško da će dovesti do tačnog odgovora. Utvrđeno je da aktivnost ljudi i cijelih jedinica u borbi pozitivno utiče na njihovo držanje, pa ukoliko je napad bogatiji raznim aktivnostima i uočljivijim uspjesima, utoliko bi se prije moglo reći da pozitivnije djeluje na moral. Ali, onda bi i cijeli problem valjalo tako postaviti, tj. u cilju pozitivnog djelovanja na moral voditi borbu tako da aktivnost jedinica i pojedinaca dolazi što više do izražaja bez obzira da li se radi o napadu ili odbrani. U tom smislu aktivna odbrana može značiti isto što i napad, što se često potvrdilo u NOR-u. S tim je povezano i pitanje rezultata borbi, tj. potrebe da se sagleda uspjeh, potrebe za manjim i većim pobjedama. »Mi smo morali u ratu uvijek, kaže drug Tito, poslije svakog poraza u borbi, obezbjeđivati da brzo slijedi uspjeh. Brzo je morao da slijedi uspjeh, da bi se moral ponovo digao«.¹⁰

Neposredan uticaj na moral ljudi u ratu imaju gubici jedinice. Ljudi su svjesni činjenice da u ratu mora da bude žrtava i u tom smislu ih treba pripremati. No, bez obzira na to, ipak ne mogu da budu i nisu ravnodušni prema žrtvama. Kako će se gubici odraziti i u kom stepenu, koliko će trajati njihov uticaj itd. zavisi od uslova u kojima je došlo do njih, veličine (broja) u odnosu na jedinicu, umješnosti u preduzimanju mjera da se umanjí negativan uticaj gubitaka, rezultata borbe u kojoj je došlo do gubitaka i narednih borbi itd.

Značajan je i uticaj gubitaka dijela teritorije, a posebno za jedinice čije je ljudstvo sa te teritorije. Razumljiva je ljubav čovjeka prema rodnom kraju, svojoj fabrici, svojim drugovima i poznanicima, briga za porodicu i širu rodbinu. Zato je normalno očekivati izvjesnu depresiju kod ljudi, iz koje onda mogu slijediti negativne posljedice ukoliko se ne bi blagovremeno preduzimale odgovarajuće mjere.

¹⁰ Komunist od 6. aprila 1961. godine.

Efikasnost tih mjera će biti utoliko veća ukoliko se već u mirnodopskom periodu razvije kod ljudi svijest o neophodnosti žrtava i samoprijegor u interesu odbrane zemlje.

Fizičko i psihičko opterećenje se snažno odražava na moral ljudi. Glad, umor, loš smještaj, slaba odjeća itd. negativno djeluju ne samo na fizičke nego i na psihičke mogućnosti ljudi. Pojava psihičke napetosti i razdražljivosti čini čovjeka nestabilnim, kao što ga apatija čini nepokretnim.

Valja imati u vidu da postoje granice čovjekove fizičke i psihičke izdržljivosti. Mada te granice nisu jednake za sve ljude i mada se mogu nevjerojatno daleko pomicati, ipak treba voditi računa o tome da one postoje. Mogu se od ljudi zahtijevati udvostručeni naponi, na primjer, u maršu, ali ne neograničeno, ne često i ne u svim situacijama, jer će se pojaviti bilo fizička, bilo moralna granica iza koje će ljudi popadati od umora ili će se demoralisati ako uvide neopravdanost takvih napora. Zbog toga se postavlja zahtjev da se učini sve što se može za poboljšanje situacije u ovom pogledu i to ljudi moraju da vide, da osjete.

Među faktore koji se ne smeju ispustiti iz vida spada uticaj neprijateljske propagande. Sigurno je da će neprijatelj pokušati da postigne propagandom sve što može. U tom pogledu postoji široko iskustvo, a u nekim armijama već u miru mnogobrojan aparat sa vanrednim tehničkim sredstvima, koji se priprema za djelatnost u ratu. Zato je normalno očekivati intenzivnu i smišljenju neprijateljsku propagandu. Njen efekat će zavisići koliko od moralne otpornosti ljudi, toliko i od adekvatnih protivmjera, kao i objektivnih uslova za dejstvo propagande. Za uspješno suprotstavljanje neprijateljskoj propagandi neophodni su: poznavanje ciljeva i sadržaja metoda i tehnike propagandnih operacija neprijatelja; vjera u vlastite ciljeve i snage za njihovo ostvarenje, kao i dobra i blagovremena obavještenost o situaciji.

Starješini kao faktoru morala pridavan je, a i sada se pridaje, različit značaj — od isticanja ličnosti starješine kao najznačajnijeg faktora morala do nesagledavanja punog značaja njegove uloge. Sve veća složenost savremene organizacije armije i njenih dejstava pojačava ulogu starješine, ali karakter savremenog rata sve više ističe i ulogu borca. Ta prividna suprotnost, u stvari, znači samo povećanje zahtjeva i borcu i starješini. Mi smo u objektivno povoljnom položaju (s obzirom na mjesto čovjeka u našem društvu) da uspješno radimo i razvijamo se u ovom pravcu. Mjesto starješine istaknuto je njegovom dvostrukom ulogom: komandovanjem i ličnim uticajem, s jedne, i organizovanjem i preduzimanjem mjera na jačanju morala, s druge strane.

Dobar starješina osvaja ljude svojim postupcima: umješnošću u komandovanju, znalčkim rukovođenjem, brigom o njima, ličnom hrabrošću i držanjem koje ulijeva povjerenje. Ti momenti se najčešće ističu kad je riječ o starješini (naročito komandantu) kao faktoru morala. Nije, međutim, ništa manje značajan i rad na jačanju morala koji organizuje starješina. Jer, ma koliko starješina svojim neorganizovanim postupcima doprinosio jačanju morala, pomanjkanje smišljenog i neprekidnog rada bi značilo prepuštanje stihiji i raznim slučajnostima. I tada se ne može

predvidjeti kako će jedinica reagovati u mnoštvu obrta, težih situacija i raznih drugih uticaja. Zbog toga je u ocjeni vrijednosti uloge starješine u jačanju morala značajno obuhvatiti oba vida njegovog uticaja.

Iskustvo iz NOR-a ukazuje na vanredan značaj kolektiva u jačanju morala. To iskustvo istovremeno ističe da moralna snaga kolektiva ne leži u propovijedanju moralnih normi, ili samo u tradiciji (koja je imala većeg značaja za širi kolektiv — brigadu, nego za osnovni kolektiv — četvu), već u sadržaju, intenzitetu i metodu rada kolektiva. Jer, kolektivizam borbenih dejstava čini većom međusobnu ovisnost boraca i jedinica, a to povećava ne samo odgovornost svakog čovjeka već i njegovo pravo da traži određen odnos svih prema zadacima kolektiva. Zbog toga je cjelokupan život i rad jedinice bio razmatran i usmjeren od kolektiva i postupci svakog borca pa i starješine su bili cijenjeni od kolektiva, svaka borba je bila zajednički analizirana u cjelini i u pojedinostima, dužnosti i obaveze pojedinaca su bile svima poznate i od svih cijenjene. Tako sadržajno i tako intenzivno učešće kolektiva u bitnim pitanjima života i rada jedinice dalo je snagu kolektivu.

Mada je mirnodopski život armije drukčiji i traži izvjesne izmjene u učešću kolektiva i rješavanju problema života i rada jedinica i pojedinaca kako po opsegu, tako i po načinu, ipak se ne mogu očekivati znatniji rezultati bez dovoljno sadržajnog rada kolektiva, bez prava i mogućnosti da se rješavanjem određenih problema ispolji snaga kolektiva. Rat bi ponovo potvrdio praksu iz NOR-a ali i u mirnodopskom periodu se moraju tražiti rješenja za ispoljavanje značajne uloge kolektiva u učvršćenju morala.

Navedenim faktorima nisu iscrpljeni svi koji se pojavljuju u miru i ratu. Individualne razlike u shvatanjima, psihičkoj i fizičkoj konstelaciji, stvaraju tu sliku još šarenijom. Zbog svega toga potreban je rad na jačanju morala, neprekidan po trajanju i raznovrstan po sadržaju, u kojem male stvari u nekim situacijama daju krupne rezultate.

Uočljivo je da se mnogi faktori pojavljuju u svim razmatranjima problema morala, a neki čak zauzimaju isto mjesto po značaju koji im se u njima pridaje. Čovjekove potrebe i mogućnosti u okviru materijalnog i društvenog razvoja čovječanstva uslovljavaju izbijanje nekih činilaca u prvi plan. Tako, na primjer, isticanje ciljeva za koje vrijedi ratovati predstavlja nezamenljiv zadatak moralne pripreme u svim zemljama. Razumljivo je da ti ciljevi nemaju jednaku objektivnu vrijednost sa staništa društvenog progressa, ali će njihov udio u jačanju morala zavistiti u prvom redu od toga kako će biti predstavljeni masama i koliko će ih one prihvatiti. I kad gotovo svi priznaju ulogu svijesti u razvijanju moralne snage armije i naroda, onda se razlike ne moraju ni pojavljivati u pridavanju većeg ili manjeg značaja toj svijesti, već se nesumnjivo pojavljuju u sadržajima svijesti, pogotovu u zemljama različitim po društvenom uređenju.

Poznavanje i pravilna ocjena značaja pojedinih faktora, ulaganje izvanrednog truda u rad na jačanju morala, ne znače i siguran uspjeh, jer krajnji efekat zavisi od niza uslova kao što su, na primjer, ljudi — nosioci morala, uslovi u kojima se ispoljava (realizuje) moral itd. Posebno je teško

ocijeniti kako će se ljudi držati kad izbije rat. U tom pogledu mirnodopske ocjene mogu da prevare, mada se zbog toga ne može odustajati od njih, već nastojati da budu približno realne. To je značajno istaći pošto neke spoljne manifestacije u mirnodopskom periodu mogu da prikažu vrijednost morala u krivom svijetlu, bilo pozitivnom ili negativnom. To nameće potrebu pronalaženja pokazatelja koji će posredno ili neposredno omogućiti da se približno realno sagleda pravo stanje.

Rat nosi sa sobom niz izvanrednih teškoća, a svi ljudi nisu jednako spremni da ih podnose. Ma koliko do izbivanja rata izgledalo da su svi jedinstveni i spremni, ipak će početkom ratnih dejstava doći do izvjesnog »splašnjavanja«¹¹ spremnosti da se izdrži sve ono što rat nosi sa sobom. To će se dešavati i kod nekih ljudi koji su subjektivno zaista mislili da će se bolje držati u ratu.

No, mogućna je i situacija u kojoj se spremnost ljudi za rat povećava njegovim izbivanjem. To je najčešće slučaj kod odbrambenog rata, kad mase, ne želeći ga, prihvataju rat kao jedini izlaz. Tada čak i zemlje sa izrazitim klasnim suprotnostima bivaju ujedinjene »osjećanjem nacionalnog jedinstva, a klasne protivrječnosti za izvjesno vrijeme postaju manje izražene od ideje nacionalne nezavisnosti i suvereniteta.«¹¹

Sve to govori o tome da se odgovori na mnoštvo pitanja iz ove oblasti mogu nalaziti samo svestranim izučavanjem svih problema izgradnje morala u mirnom periodu, kao i onih koji se pojavljuju u ratu. Bez obzira na sve relativnosti i uslovljenosti s kojima moramo računati, više je nego sigurno da će visok moral armije i naroda biti rezultat organizovanog, svrsishodnog, konstantnog i intenzivnog rada, pri čemu povoljnije objektivne okolnosti samo olakšavaju taj rad, ali ga ne isključuju niti umanjuju njegov značaj.

¹¹ *Vojna strategija*, u redakciji maršala Sokolovskog, Moskva, 1962. g. str. 45 (na ruskom).